

Emniyetli İçme Suyu ve Sanitasyon Hakkı

Elif Çolakoğlu*

Özet

Bulduğumuz yüzyılda büyük bir güvenlik sorunu durumuna gelen su kalitesi ve miktarı, bireylerin yaşamlarını tehdit eder boyuta erişmiştir. Yeryüzünde suya erişemeyen ve yeterli hijyen koşullarından yoksun olarak yaşamlarını sürdüren insanların sayısı milyarları bulmaktadır. Yaklaşık 2 milyardan fazla insanın yeterli ve emniyetli içme suyuna erişemediği ve 2.5 milyar insanın ise hijyen koşullarına uygun olmayan bir tarzda yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldıkları bilinmektedir. Eğer mevcut eğilimler sürecektse, 2025 yılına kadar dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisinin, ciddi su kıtlığıyla ya da su yokluğuyla karşılaşacağı varsayılmaktadır. Bu durumdan en çok etkilenecek bölgelerin ise, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da olduğu belirtilmektedir. Özellikle bu bölgelerin kentleri, daha bugünden, hızlı kentleşmeden dolayı su ve sanitasyon hizmetlerini karşılamada büyüyen bir taleple yüz yüze kalmaktadır. Bu durum karşısında, söz konusu hizmetler, bireylerin yaşamlarının sürdürülebilmesi yönünden vazgeçilmez bir nitelik kazanmakta ve bir insan hakkı konumuna erişmektedir. Bu çerçevede, bu çalışma, bir insan hakkı olarak su ve sanitasyonu tüm boyutlarıyla ele almakta ve söz konusu hakkın kronolojik olarak uluslararası ölçekte gelişimine yer vermektedir.

Anahtar Sözcükler: Su, Sanitasyon, Emniyetli İçme Suyu ve Sanitasyon Hakkı, Uluslararası Yasal Dayanaklar, 1982 Anayasası'nın 90. Maddesi.

Abstract

Water has become a major security problem in the 21st Century and human life is now threatened. The number of people who have to survive without access to water and who are deprived of adequate sanitation has reached billions on earth. It is known that approximately 2 billion people do not have access to adequate and safe water and approximately 2.5 billion people have to survive in difficult conditions. It is assumed that if the current trends continue, two-thirds of the world population could be under stress conditions and face lack of water by 2025. Especially the Middle East and the Northern Africa are the region most affected by it. The cities of these regions compete with already meet a rising demand for water and sanitation services due to the rapid urbanization. In such a case, the access to these services is indispensable for the sustainability of human life, and is a fundamental human right. In this context, this study is a comprehensive evaluation of the access to water and sanitation as a human right. It gives chronologically place to the development of this right on international level.

Keywords: Water, Sanitation, The Right to Safe Drinking Water And Sanitation, International Legal Basis, The Article 90 of the 1982 Constitution of the Republic of Turkey.

---

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Kamu Yönetimi Bölümü. Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı. E-posta: elifc@atauni.edu.tr

Giriş

Bugün emniyetli içme suyuna erişemeyen insanların sayısı, 884 milyon olarak belirtilirken, 2.6 milyardan fazlası ise (dünya nüfusunun % 40'ı)¹, temel sanitasyon hizmetlerine erişmeden yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaktadır.² Su hizmetlerinin sanitasyon ile birlikte düşünülmesi gereği, bugün için çok açıktır. 22 Mart Dünya Su Günü'nde açıklanan rakamlara göre; tüm dünya kentlerinde yaşayan her dört kentliden birinin, yaklaşık 789 milyon kişinin, iyileştirilmiş sanitasyon hizmetlerine erişemediği belirtilmektedir. Dünya kent nüfusunun % 9'una sahip olan ve nüfusu 10 milyonu geçen kentlerde ise, bu sayının 828 milyon olduğu belirtilmektedir. Hızlı kentleşmeden dolayı kentlerin su ve sanitasyon hizmetlerini karşılamada büyüyen bir taleple yüz yüze kaldığını ve bu sayının her yıl 6 milyon arttığını düşündüğümüzde, durumun ciddiyeti ortaya çıkacaktır.³ Kırsal alanlarda suya ve sanitasyona erişimin ise, kentsel alanlardakine oranla daha aşağı kalır yanı bulunmamaktadır. Buna göre, dünyada bu hizmetlere erişemeyen nüfusun % 84 (yaklaşık 746 milyon)⁴ olduğu ileri sürülmektedir. Her yıl, suya olan talebin ise, yaklaşık 64 milyar metre küp arttığı⁵ ileri sürülmektedir.

Başta diyare ve kolera olmak üzere pek çok salgın hastalık, çocuk ölümlerinin temel nedenini oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün kayıtlarında, her yıl 1.8 milyon insanın, diyareik hastalıklardan öldüğü ve bu durumdan, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde beş yaşın altındaki çocuğun (yaklaşık 1.5 milyon), kötü beslenme ve zayıf bağışıklık sisteminin de etkisiyle, etkilendiği görülmektedir.⁶ 2000 ile 2003 yılları arasında, insanların sadece % 53'ünün

- 1 WaterAid, "Sanitation in Crisis", http://www.wateraid.org/australia/about_us/newsroom/6857.asp, (Erişim Tarihi: 21.04.2011) Bahsedilen rakamın yaklaşık 1.8 milyarı (% 70), Asya'da yaşarken, yaklaşık 1.5 milyardan fazlası ise (% 22'si) Aşağı Sahra Afrikası'nda yaşamaktadır; UNICEF & World Health Organization (2008), *Progress on Drinking Water and Sanitation: Special Focus on Sanitation*, Geneva: WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme for Water Supply and Sanitation, s. 12.
- 2 World Health Organization & UNICEF (2010), *Progress on Drinking Water and Sanitation: 2010 Update*, Geneva: WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme for Water Supply and Sanitation, s. 6-7, 9, 22, 31.
- 3 RSCJINTERNATIONAL, "World Water Day-Water for Cities: Water and Cities Facts and Figures", <http://www.rscjinternational.org/en/our-presence-at-the-un/actions-for-justice/3089-world-day-of-social-justice-2011.html>, (Erişim Tarihi: 10.04.2011).
- 4 United Nations Children's Fund (2009), *Soap, Toilets and Taps: A Foundation for Healthy Children, How UNICEF Supports Water, Sanitation and Hygiene*, New York, s. 7.
- 5 The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2009), *The United Nations World Water Development Report 3: Water in a Changing World*, s. 3.
- 6 World Health Organization, "Facts and Figures: Water, Sanitation and Hygiene Links to Health", http://www.who.int/water_sanitation_health/publications/factsfigures04/en/, (Erişim Tarihi:10.04.2011); World Health Organization, "Diarrhoeal disease", <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs330/en/index.html>, (Erişim Tarihi: 17.04.2011).

sanitasyon hizmetlerinden yararlanabildiği⁷ Aşağı Sahra Afrikası'nda, yılda beş yaşın altındaki yaklaşık 769 bin çocuğun öldüğü söylenmektedir. Bu, günde 2 binden fazla çocuğun öldüğü anlamına gelmektedir. Güney Asya'da da benzer durumlar yaşanmaktadır. Beş yaşın altındaki yaklaşık 683 bin çocuğun öldüğü belirtilmektedir. Bu ise, Avrupa'da ya da ABD'de doğan bir bebekle karşılaştırıldığında, bu bebeklerin, sadece bu hastalıktan ölme riskinin 520 kat daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Afrika'da ve Asya'da, ayrıca, özellikle kız çocuklarının, yeterli içme suyu ve sanitasyon hizmetlerinin bulunmamasından dolayı, okuldan kaçtıkları ya da okula gitmedikleri belirtilmektedir. 2002 yılı verilerine göre, 500 milyon çocuk, iyileştirilmiş sanitasyon hizmetlerine erişemezken, 230 milyon çocuk ise suya erişememiştir.⁸ Çocuklar kadar, hijyenin kendileri için bir öncelik olmasına rağmen, kadınlar da, bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir. Suyun taşınmasından,⁹ depolanmasında, yemek yapılmasına, evin temizliğine ve sanitasyonuna kadar, tüm sorumluluğun kadınlara bırakıldığı görülmektedir. Örneğin, Hindistan'da kadınlar, insan haklarına aykırı bir durumla karşı karşıyadırlar. 1999'da yasaklanmasına rağmen, mevcut kast sistemindeki patriarkal yapıdan dolayı, bugün kadınlar sokaklardaki sanitasyonu sağlamakla görevli olup, insan dışkılarını elleriyle sokaklardan temizlemektedirler¹⁰. Aşağı Sahra Afrikası'nda da durumun giderek daha kötüye gittiği ve tuvalet hizmetine erişen insanların oranının, % 31 olduğu belirtilmektedir¹¹. Dünyada ise, her on kişiden dördünün tuvalete gidecek bir yerinin olmadığı¹² ve bunun yerine, plastik poşetleri, sokakları ya da hijyenik olmayan farklı yerleri kullandıkları ifade edilmektedir¹³.

Bu durumda, su ve sanitasyon hizmetlerinin yeterli miktarda ve emniyetli bir şekilde sağlanması ve bu hizmetlerin bir hak olarak güvence altına alınması gerektiği açıktır. Bu hizmetlere birey yaşamının sürdürülebilmesi yönünden

- 7 World Health Organization, "Facts and Figures: Water, Sanitation and Hygiene Links to Health", http://www.who.int/water_sanitation_health/en/factsfigures04.pdf, (Erişim Tarihi:10.04.2011).
- 8 World Health Organization & UNICEF (2005), *Water for Life: Making It Happen*, WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme for Water Supply and Sanitation, s. 12, 14.
- 9 Gelişmekte olan ülkelerde kadınlar, her hafta ortalama 15 saatini su taşımak için harcamaktadırlar; *Water Rhapsody*, "Water: Facts and Figures", <http://www.eco-h2o.co.za/2010/11/13/water-facts-and-figures-2/>, (Erişim Tarihi: 10.04.2011).
- 10 Wilson Bezwada (17 Mart 2009), "Sanitasyon Hakkına İşlerlik Kazandırılması Oturumu'nda Wilson Bezwada'nın Konuşması", *The 5th World Water Forum: Bridging Divides for Water (16-22 March 2009)*, İstanbul.
- 11 WaterAid (Erişim Tarihi: 21.04.2011).
- 12 WaterAid (18 Mart 2009), "Sanitasyon İle İlgili Üst Düzey Uzman Paneli", *The 5th World Water Forum: Bridging Divides for Water (16-22 March 2009)*, İstanbul.
- 13 Centre on Housing Rights and Evictions (2007), *Manual on the Right to Water and Sanitation: A Tool to Assist Policy Makers and Practitioners Develop Strategies for Implementing the Human Right to Water and Sanitation*, Switzerland, s. XIX.

vazgeçilemez bir nitelik yüklendiğinde, su ve sanitasyon hakkı bir insan hakkı konumuna erişebilir. Suya erişimi bir insan hakkı olarak düşünürsek, bu hak, su kıtlığı ya da baskısı karşısında, tüm bireylere biyolojik, doğal, sosyal ve insani gereksinmelerini asgari düzeyde karşılayabilecekleri kalitede ve miktarda suyun sağlanmasıdır¹⁴. Sanitasyonun bir hak olduğuna ve dahası, uluslararası su hukuku yönünden su ile birlikte ele alınması ise, oldukça yenidir. Her bireyin yeterli, güvenli, kabul edilebilir ve fiziksel güvenliği temin edilebilir sanitasyona erişimini ifade eden sanitasyon hakkının tanınmasıyla, özellikle suyla bulaşan kolera, sıtma, dizanteri, hepatit ve trahoma gibi bazı salgın hastalıkların önüne geçilebileceği düşünülmektedir. Özellikle 2002 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Yirmi Dokuzuncu Oturumu'nda kabul edilen 15 Numaralı Genel Yorum'dan sonra, uluslararası ölçekte su hakkının kabulü yönünde verilen mücadele süregelmektedir. Bu çalışma, özellikle adı geçen Genel Yorum'dan sonraki, suyun ve sanitasyonun bir hak olarak tanınması yönünde bugüne değin uluslararası düzeyde verilen mücadele kapsamındaki gelişmeleri baz almaktadır. Bu çerçevede, emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkı, öncelikle kavram ve yapısal olarak incelenmekte ve bugün her iki hizmetin niçin birlikte düşünülmesi gerektiği açıklanmaktadır. Çalışmanın devamında ise, söz konusu hakka ilişkin uluslararası düzeydeki yasal dayanaklar kronolojik olarak ele alınmakta ve 1982 Anayasası'nın 90. maddesindeki 2004 yılında yapılan değişikliğin, imzalanan ve onaylanan belgeler yönünden Türkiye'yi bağlayıcı kılıp kılmadığına dikkat çekilmektedir.

Emniyetli İçme Suyu ve Sanitasyon Hakkı

Yeryüzünde suya erişemeyen, ve yeterli sanitasyon ve hijyen koşullarından yoksun insanların sayısı, bugün milyarları ifade etmektedir. BM Çocuklara Yardım Fonu'na göre, yaklaşık 900 milyon insan, emniyetli olmayan içme suyu kaynaklarını kullanmakta ve yaklaşık 2.5 milyar insan ise, sanitasyon hizmetlerine erişememektedir¹⁵. Bu durumundan en çok etkilenen kesimi ise, çocuklar ve yaşlılar oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2009 yılı verilerine göre, bu nedenle, her yıl beş yaşın altındaki 1.5 milyon çocuk, diyareden ölmektedir. Afrika ve Asya'da bu hastalık daha yaygın olup, çocuk ölümlerinin % 80'ini oluşturduğu söylenmektedir.¹⁶ Öte yandan, okullardaki yetersiz sanitasyon ve hijyen koşulları, çocukların eğitim haklarının ihlal etmekte birlikte, özellikle kız çocuklarının

14 Elif Çolakoğlu (2008), *Suya Erişim Bağlamında Su Güvenliği (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre) Anabilim Dalı, Ankara, s. 101-102.

15 UNICEF, "Water, Sanitation and Hygiene", <http://www.unicef.org/wash/>, (Erisim Tarihi: 25.04.2011).

16 UNICEF and the World Health Organization (2009), *Diarrhoea: Why Children Are Still Dying And What Can Be Done*, s. 1, 5-7.

okullarına gitmelerindeki en büyük engellerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konuda yeterli veri bulunmamakla birlikte, Afrika ve Asya'daki okulların yaklaşık üçte birinin¹⁷ bu olumsuz durumla karşı karşıya oldukları söylenmektedir.

Son yirmi yılda, her ne kadar, yaklaşık 1.8 milyar insanın emniyetli içme suyuna ve 1.3 milyar insanın ise sanitoryona erişimleri sağlanmış olsa bile, bugün için su ve sanitoryon hizmetlerine erişmeksizin yaşayan insanların sayısının hala çok yüksek olduğu ve BM Milenyum Bildirgesi'nde (2000) benimsenen sekiz hedeften biri olan "çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması" hedefinin gerçekleştirilemeyeceği düşünülmektedir. Bu ilkeye göre, güvenli içme suyu ve sanitoryon hizmetlerine erişemeyen insanların oranı, 2015'e kadar yarı yarıya azaltılacaktı ve hatta bu doğrultuda, 2008 yılı, BM Genel Kurulu tarafından Uluslararası Sanitoryon Yılı olarak ilan edilmiştir; fakat, bu iyileştirmelere rağmen, aynı dönemde dünya nüfusunun 1.5 milyar arttığı düşünülürse, söz konusu hedefin yakalanamayacağı yetkililer tarafından dile getirilmektedir.¹⁸ 2.5 milyardan fazla insan, ya da dünya nüfusunun % 38'i, yeterli düzeyde sanitoryon kolaylıklarına erişememektedir. Yaklaşık 1 milyar insan, hala emniyetli olmayan içme suyu kaynaklarını kullanmaktadır. Bu nedenle, söz konusu hedefin karşılayamayacağı açıktır ve özellikle Kuzey Afrika için bunu söylemek, oldukça güçtür. Sadece Afrika'da BM Milenyum Kalkınma Hedeflerinin gerçekleştirilmesi için 2015 yılına kadar, 404 milyon daha fazla kişinin sanitoryona ve 294 milyon daha fazla insanın ise emniyetli içme suyuna gereksinme duyacağı belirtilmektedir.¹⁹

Bu durum karşısında, söz konusu hizmetlerin ulusal ve uluslararası düzeyde bir hak olarak kabulü, büyük önem taşımaktadır. Temiz, emniyetli ve yeterli düzeyde içme suyu ve sanitoryon, yaşamın vazgeçilmez unsurları olup, birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bireylere emniyetli ve satın alınabilir bir kalitede ve miktarda suyun ve sanitoryonun sağlanabilmesi olarak tanımlanabilecek içme suyu ve sanitoryon güvenliği, aynı zamanda temel bir insan hakkı olarak bu hizmetlere erişebilmeyi olanaklı kılacaktır. Toplumun savunmasız ve güçsüz kesimlerine, özellikle kadınlara ve çocuklara, emniyetli, kullanılabilir, erişilebilir ve satın alınabilir içme suyunun, hijyenin ve sanitoryonun sağlanabilmesini bu hak, garanti altına alınacaktır.

Emniyetli içme suyu ve sanitoryon hakkı, herkese biyolojik, doğal, sosyal, kültürel ve insani gereksinmelerini asgari düzeyde karşılayabilecekleri kalitede ve miktarda ve düşük bir maliyetle içme suyu ve sanitoryon hizmetlerinin sağlanabilmesi hakkını ifade etmektedir. Bu hak, bireylerin asgari düzeyde su,

17 United Nations Children's Fund (2009), s. 33.

18 World Health Organization (2010), *GLASS 2010 (UN-Water Global Annual Assessment of Sanitation and Drinking Water: Targeting Resources for Better Results*, s. 10-11.

19 United Nations Children's Fund (2009), s. 5.

sanitasyon ve hijyen gereksinmelerinin karşılanması yanı sıra, haklarının yargı önünde korunmasını güvence altına almaktadır. Söz konusu hakkın sahibi ve alacaklısı konumunda bulunan “herkes” ise, bu haktan yararlanabilecektir. Bu hakkın, bugün yaşam için bir gereklilik olduğu açıktır.

Bir hak olarak su ile birlikte sanitasyon, bireylerin temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşayabilmeleri için özel yaşamlarını ve saygınlıklarını koruyacak insan atıklarının tasfiyesiyle ilgili kolaylıklara erişimini ve bu kolaylıkların kullanımını ifade etmektedir. Sanitasyonun kapsamına, temiz suyun sağlanması yanı sıra, insan dışkısı, atık su, çöplerin atılması, böcek ve kemirgen kontrolü, gıda güvenliği, saha drenajı gibi uygulamalar girmektedir. Sanitasyonun bütünüyle sağlanabilmesi için genel olarak dört önemli unsurun bir arada bulunması gerektiği belirtilmektedir. Buna göre, sanitasyon, öncelikle “emniyetli” olmalı, yani atıkların herhangi bir şekilde onunla temas edebilecek insan, hayvan ve böceklerden etkin bir şekilde korunmalı ve su kaynaklarının tuvaletin boşaltma kanalı tarafından kirletilmesinin önlenmesi gerekmektedir. Tuvaletler, herkese gizliliği ve emniyetli ve insan onuruna yaraşır bir ortamı sağlamalıdır. Suyun, kişisel hijyenin ve emniyetli olarak insan atıklarının tasfiyesinin yerinde olması için kolaylıklarda sağlaması gerekmektedir. Ayrıca atık su kaynaklarının belirlenmesi ve bunların drenajının sağlanması gerekmektedir. “Fiziksel erişilebilirlik” ise, sanitasyonun bir diğer bileşenidir. Tuvaletler, atıkların ortadan kaldırılması ve kanalizasyon gibi bağlantılı hizmetlerle birlikte, her bir evin, eğitim kurumunun ya da çalıştığımız yerin içinde, ya da hemen yakınında, olmalıdır ve gece ya da gündüz herhangi bir zamanda kullanıma hazır olmalıdır. Çocuklar, engelliler ve yaşlıların kullanması için de uygun kolaylıklar sağlanmalıdır. Hastalıkların önlenmesi amacıyla, tuvaletler, belli bir yerde tüm insanlar için erişilebilir olmalı ve kullanılmalıdır. Sanitasyona erişim, süreklilik dahil, gıda, eğitim ve sağlık gibi diğer gerekli malları ve hizmetleri bireylerin ya da hane halkının elde etme kapasitesini azaltmaksızın “satın alınabilir ve finanse edilebilir” olmalıdır. Öte yandan, sanitasyon uygulamaları geleneksel alışkanlıklara, kültürel inançlara ve sosyal tercihlere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Birçok toplumda bu hassas bir konu olup, insanlar bu konuda konuşmak istemezler. Bu, insanlar arasında konuşulmaması gereken, bireysel bir konu olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, özellikle tuvaletlerin yapımının ve modelinin, “kültürel olarak uygun ve geleneklere saygılı” olmalı ve bu sistemleri inşa ederken, uygun ve yerel olarak bulunabilen teknolojileri kullanılmalıdır. Ayrıca özellikle okullarda, kadın ve erkek kamuya açık tuvaletlerin özel yaşama, insan onuruna uygun ve emniyetli olmasının güven altına alınması için ayrı olmaya ihtiyaç bulunmaktadır.²⁰ Bu hakkın tanınmasıyla, özellikle Sahra-Altı Afrikası’nda bazı salgın hastalıkların, kolera, sıtma ve diyare gibi, önüne geçilebilecektir.

20 HRBA Portal, “Sanitation: A Human Rights Imperative”, http://hrbaportal.org/wp-content/files/1237936103rwp_sanitation_eng_weba4_050808.pdf, (Erişim Tarihi: 25.04.2011).

Su ve Sanitasyonun Bir Hak Olarak Birlikte Düşünülmesinin Gerekliliği

Bir hak olarak su ve sanitasyonun birlikte ele alınmasının başlıca nedeni, gerçekte her ikisinin kaçınılmaz olarak birbirleriyle bağlantılı olmasıdır. İnsan atıklarının emniyetsiz olarak bertarafı, içme suyu kaynaklarının kontaminasyonunun en önemli nedenlerinin başında gelmektedir. Bu ise, insandan insana, kimi zamanda hayvanlardan insanlara bulaşan çok çeşitli bulaşıcı hastalıklara yol açabilir. Bu nedenle, bireysel ve evsel gereksinimler için emniyetli içme suyunun temin edilmesi, kanalizasyondan içme suyu kaynaklarının doğru olarak ayrışmasını ve izole edilmesini sağlayacak temel sıhhi önlemler alınmalıdır. Öte yandan, sanitasyon, dünyanın birçok bölgesinde hala pis ya da kirli bir mesele olarak ele alınmakta, ya da bir tabu olarak görülmekte ve dahası, hükümetlerin kalkınma çabalarından dolayı göz ardı edilebilmektedir. Sanitasyonun su ile birlikte tek bir hak olarak ele alınması, yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte yaşanan ya da yaşanabilecek su ve sanitasyon krizlerinin, sanitasyon yönüne dikkatin çekilmesine yardım edeceği düşünülmektedir. Ayrıca, su ve sanitasyon hizmetlerinin birlikte ele alınması, 2006 BM Alt-Komisyon Rehber İlkeleri'nde, 2007 OHCHR Raporu'nda, 2006 İnsan Kalkınma Raporu'nda ve BM Milenyum Kalkınma Hedeflerinde (amaç 7 hedef 10) belirtilen mevcut uluslararası düzeydeki uygulamaları yansıtmaktadır. Bugün temiz sanitasyon hizmetlerinden yararlanamayan 2.6 milyar insanın yüz yüze kaldığı koşulların iyileştirilmesi için su ve sanitasyon hizmetlerinin birlikte ele alınması gerekmektedir.²¹

Ancak, su ve sanitasyonun tek bir başlık altında bir hak olarak düzenlenmesi, dahası sanitasyonun su ile birlikte değerlendirilmesi, özellikle 2000'li yıllardan sonra başladığı görülmektedir. Daha, 2000 yılında kabul edilen BM Milenyum Bildirgesi'nde "sanitasyona erişim" konusunda herhangi bir hedefin yer almaması, bu duruma açık bir örnektir. Sanitasyon konusunda herhangi bir hedefin konulmamasını bir 'göz ardı ediş' olarak tanımlayan Khalfan ve Kiefer, bu durumun, iki yıl sonra, 2002 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde düzeltildiğini ve BM Milenyum Kalkınma Hedeflerine sanitasyonun dahil edildiğini ve devletlere bu yönde bir yükümlülüğün kabul ettirildiğini belirtmektedirler²². Daha sonraki yıllarda, sanitasyon hizmetlerinin önem kazanmasıyla birlikte, her iki hizmetin temel bir hak olduğu ve birlikte değerlendirilmesi gerektiği kabul görmüştür. Bu doğrultuda, ilgili düzenlemeler ise yapılagelmektedir.

21 Ashfaq Khalfan and Thorsten Kiefer (26 March 2008), *The Human Right to Water and Sanitation: Legal Basis, Practical Rationale and Definition*, s. 5.

22 Khalfan and Kiefer (26 March 2008), s. 5.

Emniyetli İçme Suyu ve Sanitasyon Hakkı'nın Yasal Dayanakları

Emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkına yönelik ulusal ve uluslararası düzeydeki düzenlemeler, söz konusu hakkın uygulanabilirliği ve güven altına alınabilirliği yönünden önemlidir. Özellikle su ve sanitasyon haklarına ilişkin ülkelerin anayasal maddelerinin, mevzuatın gelişimi, mahkemelerin uygulaması ve siyasal bir kaynak olabilmesi bakımından büyük yararlar sağladığı açıktır. Bu duruma, Afrika'nın her yerinde kullanılan ve hızla yayılan ön ödemeli su sayaçlarının kullanımının anayasal eşitliğe aykırı olduğu ve bireylerin su hakkının ihlaline yol açtığı yönünde Güney Afrika Yüksek Mahkemesi'nde 2008 yılının Nisan ayında alınan karar,²³ örnek olarak gösterilebilir. İsrail Yüksek Mahkemesi'nin aldığı 5 Haziran 2011 tarihli kararı, yine bu yönüyle dikkat çekicidir. İsrail'in güneyinde bir çöl alanı olan Negev'deki tanınmamış topluluklarda yaşayan altı bedevinin Mekorot su şirketinin ana su borusuna bağlanma talebine karşı su işleri mahkemesinin 2006 yılında verdiği ret kararının iptali istemiyle açılan bu davada, suya erişimin anayasal düzlemde korunmayı hak eden temel bir hak olduğu açıkça kabul edilmiştir²⁴. Ancak bu gibi mahkeme kararları ve diğer ilgili düzenlemeler, Ek'teki Tablo'da da görülebileceği üzere, su ve sanitasyon hakkını ayrı birer hak olarak ele almaktadır. Emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkının, sadece yakın dönemde uluslararası ölçekte belgelere konu olduğu görülmektedir.

Bu belgelerden ilki olan, Newyork'ta imzalanan 13 Aralık 2006 tarihli BM Engelli Hakları Sözleşmesi (Convention on the Rights of Persons with Disabilities)²⁵, söz konusu hakka ilk kez yer vermenin yanı sıra, bağlayıcı nitelikli tek bir sözleşme olma özelliğini taşımaktadır. Buna göre Sözleşme'nin 28. maddesi, "temiz su hizmetlerine" engellilerin adil erişiminin güven altına alınması için Devletleri yükümlü kılan, sosyal koruma dahil, yeterli yaşam standardı için engellilerin hakkını tanımlamaktadır. Bu Sözleşme'yi, 157 devlet imzalamış olup, bugün aralarında Bulgaristan, İsrail, Lübnan, Rusya Federasyonu, ABD ve Özbekistan'ın bulunduğu 57 devletin henüz onaylamadığı görülmektedir. 30 Mart 2007'de imzalayan Türkiye ise, 28 Eylül 2009'da bu Sözleşme'yi onaylamıştır.

BM İnsan Hakları Konseyi'nin 27 Kasım 2006 tarihli "İnsan Hakları ve

23 Bu karar için bkz. Elif Çolakoğlu (2009), "Güney Afrika Yüksek Mahkemesi'nin Su Hakkı Kararı", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Sayı: 18, No: 3, s. 53-68. Herkesin yeterli miktarda suya erişim hakkına sahip olduğu, 1996 tarihli Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasası'nın (*Statutes of The Republic of South Africa-Constitutional Law, 1996*) 27. maddesinin 1. fıkrasının b bendinde açıkça kabul edilmektedir.

24 Tomer Zarchin, "Court Rules Water A Basic Human Right", <http://www.haaretz.com/print-edition/news/court-rules-water-a-basic-human-right-1.366194>, (Erişim Tarihi: 11.07.2011).

25 Adı geçen Sözleşme için bkz. United Nations Treaty Collection, "15 . Convention on the Rights of Persons with Disabilities", http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&lang=en, (Erişim Tarihi: 27.05.2011).

Suya Erişim” başlıklı İlke Kararı 2/104²⁶ çerçevesinde, Konsey’in İnsan Hakları Yüksek Komiseri Ofisi’ne verdiği görev çerçevesinde, 2007 yılında uluslararası insan hakları araçları altında emniyetli içme suyuna ve sanitoryona adil erişimle ilgili bağıntılı insan hakları yükümlülüklerinin kapsamı ve içeriği konusunda BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin Raporu (Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the scope and content of the relevant human rights obligations related to equitable access to safe drinking water and sanitation under international human rights instruments)²⁷ yayınlanmıştır. Bu Rapor’da, İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, “...kişisel ve evsel kullanımlar için emniyetli içme suyu ve sanitoryonun yeterli miktarına adil ve ayırım gözetmeksizin erişme hakkı olarak tanımlanan, bir insan hakkı olarak emniyetli içme suyu ve sanitoryona erişimi düşünmenin bugün için tam zamanı” olduğunu belirtmektedir. 28 Mart 2008’de, İnsan Hakları Konseyi, İnsan Hakları ve Emniyetli İçme Suyu ve Sanitoryona Erişim İlke Kararı’nı (Human Rights Council Resolution on Human Rights and access to safe drinking water and sanitation)²⁸ oy birliğiyle kabul etmiştir. İlke Kararı’nda, insan haklarıyla ilgili birçok antlaşmada belirtilen emniyetli içme suyu ve sanitoryona erişimle ilgili yükümlülükler göndermede bulunmakta ve bu nedenle, hükümetlerin herkese söz konusu hakkın sağlanması konusunda yükümlülüklerinin var olduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca bu İlke Kararı doğrultusunda, 2008 yılının Eylül ayında Konsey, emniyetli içme suyu ve sanitoryonla ilgili insan hakları yükümlülükleri konusunda bağımsız bir uzman olarak Catarina de Albuquerque’yi atamıştır. De Albuquerque’nin ilk Raporu’nda (Report of the Independent Expert on the Issue of Human Rights Obligations Related to Access to Safe Drinking Water and Sanitation),²⁹ daha çok sanitoryonla

26 Adı geçen İlke Kararı için bkz. Human Rights Council, “Human Rights and Access to Water (Decision 2/104)”, http://www2.ohchr.org/english/issues/water/docs/HRC_decision2-104.pdf, (Erişim Tarihi: 27.05.2011).

27 Adı geçen Rapor için bkz. UN General Assembly Human Right Council, “Annual Report Of The United Nations High Commissioner for Human Rights and Reports of The Office of The United Nations High Commissioner for Human Rights and the Secretary-General: Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the scope and content of the relevant human rights obligations related to equitable access to safe drinking water and sanitation under international human rights instruments”, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G07/136/55/PDF/G0713655.pdf?OpenElement>, (Erişim Tarihi: 27.05.2011).

28 Adı geçen İlke Kararı için bkz. Human Rights Council, “Human rights and access to safe drinking water and sanitation (Resolution 7/22)”, http://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_22.pdf, (Erişim Tarihi: 27.05.2011).

29 Adı geçen Rapor için bkz. UN General Assembly Human Right Council, “Promotion And Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including The Right to Development: Report of the independent expert on the issue of human rights obligations related to access to safe drinking water and sanitation, Catarina de Albuquerque”, [http://waterwiki.net/index.php/Report_of_the_Independent_Expert_on_the_issue_of_human_rights_obligations_related_to_access_to_safe_drinking_water_and_sanitation_\(2009\)](http://waterwiki.net/index.php/Report_of_the_Independent_Expert_on_the_issue_of_human_rights_obligations_related_to_access_to_safe_drinking_water_and_sanitation_(2009)), (Erişim Tarihi: 27.05.2011).

ilgili insan hakları yükümlülüklerine odaklanmaktadır. De Albuquerque, bu Rapor'da, yeterli yaşam standardı hakkı, yeterli barınma hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, su hakkı, çalışma hakkı, yaşam hakkı, insanlık dışı ya da onur kırıcı muamelenin ve tüm ayrımcılık biçimlerinin yasaklanması haklarını kapsayacak biçimde, temel insan hakları ile sanitasyon arasındaki kaçınılmaz bağa dikkat çekmektedir. Bu hakkın gerisinde, inanılır bir temeli olan mevcut temel insan haklarının bünyesinde var olduğunun kabulü bulunmaktadır. Ona göre sanitasyon hakkı, sadece bahsedilen haklar çerçevesinde tanımlanmamalı, aynı zamanda tüm boyutlarıyla ele alınabilen başlı başına belirgin bir hak olarak da tanımlanmalıdır. Ayrıca, Rapor'da, herkesin su ve sanitasyon hakkının güvence altına alınması amacıyla "insan haklarının satın alınabilir olduğunu" destekleyen ve kamu sağlığı, toplumun gelişimi ve küresel ekosistemin korunması bakımından daha fazla değer yaratan "yeni bir yaklaşım"ın gerekliliğine işaret etmiştir³⁰.

BM Genel Kurulu, 28 Temmuz 2010'da Bolivya'nın girişimiyle, Su ve Sanitasyon Hakkı İlke Kararı 64/292'yi (United Nations General Assembly Resolution on the right to water and sanitation) kabul etmiş ve resmen bir insan hakkı olarak temiz içme suyuna ve sanitasyona erişimi tanımıştır. İlke Kararı'nda de Albuquerque'nin hazırladığı Rapor'a atıfta bulunularak, hazırladığı çalışma

30 UN News Centre, "US Discriminates on Right to Safe Water and Sanitation, Says UN Expert", <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=37691&Cr=sanitation&Cr1>, (Erişim Tarihi: 10.04.2011) De Albuquerque'ye göre, sürekli gelişen bir hak olarak emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkı konusunda beş yaygın yanlış anlaşılma vardır: Öncelikli olarak, bu hakkın kabulüyle, su ve sanitasyon hizmetlerinin ücretsiz sağlanacağı düşünülmektedir. Oysa, söz konusu hakla, tüm bireylerin haklarının gerçekleştirilmesinde geçerli bir çevre yaratılması hedeflenmekte ve özellikle yoksulların su ve sanitasyon hizmetlerine erişimlerini güven altına alacak ayrıcalıklı önlemlerin alınmasını devletlere gerektirecektir. Ona göre, su ve sanitasyon hakkının gerçekleştirilmesinin özel sektörün katılımıyla geliştiği düşüncesi, ikinci bir yanlış anlamadır. Çünkü, hizmet dağıtım yöntemine göre, yansızdır. Devletlerin, hizmetlerin ya kamu sektörü, ya özel sektör tarafından, ya da her ikisi tarafından sağlanması gibi, kendileri için uygun gördükleri yöntemle su ve sanitasyon hakkını gerçekleştirmekle sorumlu olduklarını vurgulamıştır. Devletlerin temel görevi, burada, su ve sanitasyon hakkının gerçekleştirilmesi için uygun koşulları yaratmaktır. Üçüncü yanlış anlama, su ve sanitasyon hakkının her evde özel musluk sistemlerini ve alafranga tuvaletleri gerektirdiğidir. Oysa, su ve sanitasyon hakkı, suyun ve sanitasyona erişimin kabul edilebilir bir uzaklıkta, emniyetli ve kabul edilebilir olmasını, gerektirmektedir. De Albuquerque, çözümlerin durumlara göre değişmesi gerektiğini, ve su ve sanitasyon hakkının herkese uyan bir çözümü kastetmediğini vurgulamaktadır. Dördüncü yanlış anlama ise, ona göre, söz konusu hakkın gerçekleştirilmesi için yeterli suyun olmayacağı yönündedir. Ona göre, bu ifade, çok küçük bir su miktarının, yaklaşık % 3 ila 5'inin evsel ihtiyaçlar (içmek, yemek ve hijyen) için kullanıldığını tanımlamada başarısızdır. Son olarak, bu hak hemen herkesi yetkili kıldığını kastetmemektedir.; Water and Health: Where Science Meets Policy (Chapel Hill, NC/ 3-7 October, 2011), "Conference Archives – 2010", http://whconference.unc.edu/docs/archives/de_albuquerque_summary.pdf, (Erişim Tarihi: 28.05.2011).

kabul edilmiştir. Ayrıca, devletlerin ve uluslararası örgütlerin söz konusu hakkın gerçekleşmesinde yetersiz seviyede olan diğer devletlere kapasite oluşturma ve teknoloji transferi konularında finansal kaynakların sağlanması yönünde çağrıda bulunulmuştur. Ancak, aralarında Türkiye, ABD, İngiltere ve Kanada'nın da bulunduğu 42 devletin çekimsiz oy kullandığı bu karar, 124 oyla kabul edilmiştir.³¹

2010 yılının Eylül ayında BM İnsan Hakları Konseyi tarafından oy birliğiyle kabul edilen İnsan Hakları ve Emniyetli İçme Suyuna ve Sanitasyona Erişim İlke Kararı (United Nations Human Rights Council Resolution on Human rights and access to safe drinking water and sanitation)³² ise, su ve sanitasyon hakkının mevcut uluslararası hukukun parçası olduğunu kabul etmekte ve bu nedenle, söz konusu hakların devletler üzerinde yasal olarak bağlayıcılık yarattığını ileri sürmektedir. Bu, aynı zamanda, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne taraf devletlerin artık herkese emniyetli su ve sanitasyonun sağlanması sorumluluğunu inkar edemeyecekleri konusundaki attıkları ilk adımdır. Başka bir ifadeyle, BM İnsan Hakları Konseyi, ilk kez su ve sanitasyonu yasal olarak bağlayıcı bir hak olarak kabul ederek, su ve sanitasyonun insan haklarının temel bir parçası olduğuna karar vermiştir. Ayrıca, bu İlke Kararı, su ve sanitasyon hakkının Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası antlaşmalarda tanımlanan bir haktan, “yeterli yaşam standardı hakkı”ndan, türediğini kabul etmektedir. Burada, Kanada, İsrail ve Tonga hariç, tüm devletler, su hakkını tanımakla birlikte; Arnavutluk, Avusturya, Belize, Çek Cumhuriyeti, Malta, İsveç, Trinidad ve Tobago, Türkiye, Türkmenistan ve İngiltere olmak üzere on devletin ise henüz sanitasyon hakkını tanımamakla birlikte, su hakkını tanıdıklarını beyan etmişlerdir³³.

Bir sonraki somut adım ise, son olarak, bu yılın Mart ayında BM İnsan Hakları Konseyi'nin en son oturumunda kabul edilen, BM İnsan Hakları Konseyi'nin Emniyetli İçme Suyu ve Sanitasyon Hakkı İlke Kararı'dır. 24 Mart'ta oya sunulmaksızın, 61 ülkenin desteğiyle kabul edilen bu İlke Kararı, emniyetli

31 Adı geçen İlke Kararı için bkz. UN General Assembly, “General Assembly Adopts Resolution Access to Clean Water, Sanitation”, <http://www.un.org/News/Press/docs/2010/ga10967.doc.htm>, (Erişim Tarihi: 27.05.2011).

32 Adı geçen İlke Kararı için bkz. Human Rights Council, “Human rights and access to safe drinking water and sanitation (Resolution 7/22)”, http://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_22.pdf, (Erişim Tarihi: 27.05.2011).

33 Ashfaq Khalfan, “UN Affirms the Right to Water and Sanitation as Legally Binding”, <http://livewire.amnesty.org/2010/10/12/a-historic-step-as-un-affirms-the-right-to-water-and-sanitation-as-legally-binding/>, (Erişim Tarihi: 10.04.2011).

içme suyu ve sanitasyonla ilgili olarak insan hakları yükümlülükleri konusunda önceki uzlaşılan ortak dili değiştirdiği, yani özel usul emrinin ve ilke kararının başlığında yer alan, “emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkı”na sürekli olarak atıfta bulunduğu görülmektedir. Bu hakkın, yeterli yaşam standardı hakkından türediğini yinelemekle birlikte, hem emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkı konulu özel bir raportör olarak bağımsız bir uzmanın emrine, hem Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin su hakkıyla ilgili 15 Numaralı Genel Yorumu’na faydalı bir ek olarak kabul edilen, Komite’nin sanitasyon hakkını ele alan Kasım 2010’un beyannamesine ilk kez işaret etmektedir. Öte yandan, Arnavutluk, Avusturya, İrlanda, İsrail ve İsveç, bu İlke Kararı’na imza koyarak, su hakkını ilk kez tanımakla birlikte, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu BM’ye üye bazı devletler (Belize, Çek Cumhuriyeti, Malta, Trinidad ve Tobago, Türkmenistan ve İngiltere) söz konusu İlke Kararı’nı kabul etmemişlerdir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, gerek ayrı başlıklar olarak, gerekse tek bir başlık altında emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkına yönelik, Ek’te verilen Tablo’da görülebileceği üzere, uluslararası düzeyde bağlayıcı nitelik taşıyan bir çalışmanın henüz tamamlanmadığı, bu hakkın kabulüne yönelik çabaların ise sürdüğü görülmektedir. Ancak söz konusu hakkın tanınmasına bazı devletlerin karşı çıkması, özellikle BM’nin bu konuda yöndeki gayretlerini engelleyebilir.

1982 Anayasası’nın Değiştirilen ve Tartışılan 90. Maddesi...

1982 tarihli Anayasanın 90. maddesinin son fıkrasında 5170 sayılı Kanun’la 2004 yılında yapılan bir değişiklikle, “usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.” cümlesi eklenmiştir. Buna göre, eğer ülkede ulusal anayasaların koyduğu kurallar ile uluslararası antlaşmaların onaylanmış kuralları arasında bir uyumsuzluk yaşanır, “temel hak ve özgürlüklerle ilgili olmak koşuluyla” uluslararası antlaşma kuralları öncelik alacaktır. Bilindiği gibi, bu maddeye göre, uluslararası antlaşmaların yürürlüğe girebilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından bir yasa ile uygun bulunması gerekir. Anayasa’nın öngördüğü temel kural bu olmakla birlikte, aynı fıkraya göre, bu antlaşmalarla uygulama antlaşmalarının, bir yasayla uygun bulunmalarına gerek olmadan, yani TBMM’nin onayından geçmeden yürürlüğe girmeleri mümkündür. Bu kurala dayanarak, ister “su hakkı”, ister “sanitasyon hakkı”, isterse “emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkı” olarak ifade edilsin, söz konusu hakkın, eğer herhangi bir çekince konulmamışsa, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966/2003), Uluslararası Ekonomik,

Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966/2003), Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (1979/1985) ve Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989/1994) gibi sözleşmelerle artık doğrudan doğruya iç hukukta uygulanabileceğini söyleyebilmek mümkündür. Ancak, bu koyulan çekince, bazen uluslararası düzeyde itirazlara konu olup, reddedilebilmekte ve hatta, yargı denetim organlarına giderse, bu sözleşmelerin orada reddedilmesi söz konusu olabilmektedir³⁴. Dolayısıyla, bu durumda, söz konusu sözleşmelerin çekincesiz haliyle dikkate alınması gerekmektedir. Öte yandan, onaylanarak hukuksal yükümlülük doğurması söz konusu olmayan bildirge ya da tavsiye kararı gibi esnek hukuk belgelerini (alt kuralları) kapsamamaktadır. Ancak, anayasal bir yükümlülük olmamakla birlikte, bu gibi belgelerin örneğin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin de çatışma sorununun çözülmesinde dikkate alınmasına bir engel olmadığı ileri sürülmektedir³⁵.

Değiştirilen 90. maddeyle birlikte, kural olarak, usulüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş olan uluslararası antlaşmaların hükümleri, ulusal yasama, yürütme, yargı organları ve idare makamlarınca doğrudan uygulanabilmelerinin yanı sıra, bireyler, aynı zamanda bu antlaşma hükümlerinden doğan haklarını ulusal yargı önünde arayabileceklerdir³⁶. Bunun anlamı, emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkının kabulü durumunda, toplumun savunmasız ve güçsüz kesimlerine emniyetli, kullanılabilir, erişilebilir ve satın alınabilir su ve sanitasyon hizmetlerinin sağlanabilecek ve ayrıca, özellikle bu hizmetlerden yeterli ölçüde yararlanamayan mağdurların haklarının yargı önünde korunacağına garanti altına alınabilecektir. Böylelikle, söz konusu hakla, bugün içme suyu ve sanitasyon güvensizliği içinde yaşamak durumunda kalan milyonlarca insan için bir güven ortamı yaratılabilmesi yönünde daha somut adımlar atılmasını sağlayacak önemli hukuki esaslar sunulabilecektir. Özellikle ulusal mahkemelerin, ister özel, ister kamusal olarak sağlansın, hükümetlerin ya da konuya ilişkin yönetimlerin emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkına saygı gösterilmesini, korunmasını, desteklenmesini ve gerçekleştirilmesini güven altına alıcı eylemler yapmalarını sağlayacak kararların alınmasını, uygun yasaların çıkarılmasını ve uygulanmalarını sağlamasını güven altına alacaktır.

34 Türkiye Barolar Birliği (5 Kasım 2004), "Hüseyin Pazarıcı'nın Konuşması", *İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerinin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması (Anayasa, md. 90/son)*, Ankara: TBB-IHAUM Yayını 5, s. 211.

35 Türkiye Barolar Birliği (5 Kasım 2004), "Mesut Gülmez'in Konuşması", *İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerinin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması (Anayasa, md. 90/son)*, Ankara: TBB-IHAUM Yayını 5, s. 68-69.

36 Mesut Altundis, "Anayasanın 90. Maddesinin Son Fıkrasına Eklenen Hükümlerle Birlikte Anayasa İle Yargı Denetimi Dışında Tutulan İşlemlere Karşı Yargı Yolu Açılabilir mi?", *Yasama*, Sayı: 2, Temmuz-Ağustos-Eylül 2006, s. 77.

Bu değişikliğe gidilmesinin temel gerekçesi olarak, “uluslararası bir sözleşmeyle yüklenilen sorumlulukların yerine getirilebilme olasılığını daha da güçlendirme”, başka bir ifadeyle söz konusu hakkın sadece kâğıt üzerinde kalan bir hak olma niteliğini taşıyamaması için var olduğu, gösterilmektedir. Bu çerçevede, böylelikle, söz konusu düzenlemeyle, devletlerin su ve sanitasyon hakkını sadece uluslararası bir ya da birkaç sözleşmeyle tanımakla kalmamaları ve söz konusu hakkı yürürlüğe koyacak doğru ve uygun mekanizmaları da ortaya koymaları gerektiği güven altına alınacaktır. Kuskusuz, bir devlette insan haklarını koruma önceliği, ulusal organlara aittir; uluslararası sözleşmeler ise, burada sadece temel hak ve özgürlüklerin ulusal organlarca korunup geliştirileceği varsayımı doğrultusunda yapılanmıştır.³⁷

Sonuç

Su ve sanitasyondan kaynaklanan sorunların büyüklüğü ve karmaşıklığı karşısında, bugün, devletler, bir araya gelerek birtakım ortak kurallar ve standartlar oluşturmak amacıyla, su ve sanitasyonla ilgili hem ulusal, hem uluslararası ölçekte düzenlemeler yapmaktadırlar. Bu yönde bir adım olarak, emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkı, günümüz insan haklarının dinamik ve ilerlemeci özelliğinin bir uzantısı olarak, özellikle bu yüzyıl ortalarından itibaren gündeme getirilmeye başlanmıştır.

Her iki hizmetin şimdiye dek ayrı ayrı düzenlemelere konu olduğu görülmektedir. Ancak su hakkının sanitasyonla birlikte ele alınması, yani su hakkının kabulünün en önemli gerekçelerinden biri olarak sanitasyonla birlikte ele alınması, söz konusu hakkın devletler tarafından kabulünü kolaylaştırabilecektir. Çünkü, su ve sanitasyon hizmetlerinin yeterli miktarda ve emniyetli bir şekilde sağlanmasının ve bu hizmetlerin bir hak olarak güvence altına alınmasının bugün için gerekliliği, açıktır. Her bireye emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkının

37 Türkiye Barolar Birliği (5 Kasım 2004), “Güney Dinç’in Konuşması”, *İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerinin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması (Anayasa, md. 90/son)*, Ankara: TBB-IHAUM Yayını 5, s. 150. Öte yandan, Soysal’a göre; insan haklarının ulusal düzeyde korunması, bir hakkın evrensel ölçütlere göre korunması anlamına gelmemektedir. Uzun dönemde böyle bir uyumlu duruma erişmenin ise iki temel koşulu bulunmaktadır. Birinci olarak, “insan haklarının ulusal düzeydeki düzeltilmeyen çığnemelere karşı, başvurulacak son yer olarak is görebilen ve milli devlete karşı yaptırımlarda bulunabilecek güçle donatılmış uluslararası mekanizmalar kurmak”tır. İkinci koşul ise, “böyle bir uluslararası denetimin önünde duran en güçlü engeli kaldırmak, yani ulusal egemenlik kavramını aşındırmak ve insan hakları meselelerinde sırf ulusal yargılamaya karşı çıkmak”tır. Özcesi, “insan hakları konusundaki felsefelerindeki paralel bir gelişmeye bağlıdır.; Mümtaz Soysal (1996), “İnsan Haklarının Ulusal Düzeyde Korunması”, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri* (Yayıma Hazırlayan: Ioanna Kucuradi), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s. 115.

ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmasıyla, hem tüm bireylere biyolojik, doğal, sosyal ve insani gereksinmelerini asgari düzeyde karşılayabilecekleri kalitede ve miktarda su sağlanabilecek, hem suyla bulaşan kolera, sıtma ve dizanteri gibi bazı salgın hastalıkların önüne geçilebilecektir.

Ancak bu hakkın içinin iyice doldurulması ve devletlerin egemenliklerini zayıflatmaması ve gözenekli hale getirmemesi gerekmektedir. Aksi halde, önümüzdeki yıllarda su kaynaklarının kıt olduğu bölgelerde gerek insan hakları, gerek uluslararası ilişkiler yönünden bir kaos ortamı yaşanabilir. Çünkü, özellikle suyun bir insan hakkı olarak benimsenmesi, uzun surede devletlerin vatandaşlarına bu hakkı sağlayabilmeleri için su kaynakları yönünden göreceli iyi durumda olan diğer devletlerden su talep etmelerine yol açabilme olasılığına sahiptirler. Bu durum, gelecekte su kaynakları yönünden kıt olan ülkeler ve bölgeler açısından (Türkiye'nin de yer aldığı Ortadoğu gibi) büyük riskler taşıyabilme ve giderek karşılanamayacak bazı istemlerin önünü açması bakımından karmaşa yaratabilme potansiyeline sahiptir. Öte yandan devletlerin egemenliğini ya da denetimleri altındaki coğrafi alanlarda bulunan su kaynakları üzerinde sahip oldukları egemenlik haklarını sınırlandırabilecek ya da ortadan kaldıracabilecek biçimde su hakkına destek vermeyecekleri de açıktır.³⁸ Bu durum su hakkı kavramının devletlerin tümü tarafından benimsenmesi olasılığını da güçleştirmektedir. Dolayısıyla, söz konusu hizmetlerin yerine getirilmesi, temel olarak hükümetlerin görevidir, ve ulusal ve yerel düzeyde bu hakkı mümkün olduğunca doğru ve çabuk bir şekilde uygulamalıdır. Emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkını tanımlarken ve şekillendirirken, buna dikkat edilmesi gerekmektedir. Kamu yararı gerektiren ortak değer ve aynı zamanda kamu malı olan içme suyu ve sanitasyonun, devletin etkin koruyuculuğunun olmadan gerçekleştirilmelerinin olanaksızlığı ortadadır. Her insan için vazgeçilmez bir hak olan emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkı, yaşam, gıda, sağlık, eğitim, barış, çevre ve gelişme hakkı gibi diğer hakların bütünleyici bir parçası olup, bu hakların gerçekleşmesinde bir ön koşuldur.

---

38 Özden Sav, "Su Hakkı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 68, s. 346-353.

EK: Su ve Sanitasyon Hakkı ile İlgili Yasal Düzenlemeler

		Belge Adı	Belge Yılı	Madde Numarası
Su hakkı	Uluslararası Sözleşmeler ya da Antlaşmalar	Birleşmiş Milletler Antlaşması	1945	55. maddesi
		Cenevre Sözleşmeleri ve Protokolleri: Savaş Tutsaklarına Muamele ile ilgili Cenevre Sözleşmesi III ve Savaş Zamanında Sivillerin Korunması ile ilgili Sözleşme Cenevre Sözleşmesi IV	1949	20., 26., 29. ve 46. maddeleri 85., 89. ve 127. maddeleri
		Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	1966	6. maddesi 11. ve 12. maddeleri
		Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 15 Numaralı Genel Yorumu	2002	tüm maddeleri
		Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi	1979	14. maddesi
		Çocuk Hakları Sözleşmesi	1989	24. maddesi
		Afrika İnsan ve Halk Hakları Şartı	1981	24. maddesi
		Çocukların Refahı ve Haklarına Dair Afrika Şartı	1990	14. maddesi
		1992 tarihli Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu Sınırşan Sular ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Hakkında Helsinki Sözleşmesi'nin eki Avrupa Bölgesi İçin Su ve Sağlık Protokolü	1999	4. ve 5. maddeleri
		Amerikan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanlarında İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek olarak yapılan San Salvador Protokolü	1988	11. maddesi

	Belge Adı	Belge Yılı	Madde Numarası
Esnek Hukuk Belgeleri	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi	1948	25. maddesi
	Stockholm Bildirgesi	1972	1. ve 2. ilkeleri
	Mar del Plata Eylem Planı	1977	tüm maddeleri
	Kalkınma Hakkı Bildirgesi	1986	8. ilkesi
	Dublin Bildirgesi	1992	1., 2., 3. ve 4. İlkeleri
	Gündem 21	1992	18. Bölümde yer alan ilkeler
	Milenyum Bildirgesi	2000	19. ve 23. İlkeleri
	Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Siyasal Bildirgesi ve Uygulama Planı	2002	13. ve 18. ilkeler 7., 8., 24., 25., ... maddeleri
	Avrupa Çevresel Hukuk Konseyi İlke Kararı	2000	tüm maddeleri
	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin "Uluslararası İnsan Hakları ve Suya Erişim" Başlıklı Karar Tasarısı	2006	tüm maddeleri
	Uluslararası Yeşil Haç Örgütü'nün Bir Su Hakkı Çerçeve Sözleşmesi Önerisi	-	tüm maddeleri
Ülkelerin Anayasal Düzenlemeleri	1996 tarihli Güney Afrika (27. mad.), 1991 tarihli Kolombiya (334. mad.), 2005 tarihli Demokratik Kongo Cumhuriyeti (48. mad.), 1998 tarihli Ekvator (23. mad.), 1998 tarihli Etiyopya (90. mad.), 1996 tarihli Gambiya (216. mad.), 2005 tarihli Kenya (65. mad.), 1995 tarihli Uganda (14. mad.), 1987 tarihli Filipinler (11. Bölüm), 2004 tarihli Uruguay (47. mad.) ve 1996 tarihli Zambia (112. mad.) anayasalarında		
Özel Yasalar	ABD'nin 1974 tarihli Güvenli İçme Suyu Akti ve 1997 tarihli Zimbabve'nin Su Yasası		

		Belge Adı	Belge Yılı	Madde Numarası
Sanitasyon Hakkı	Uluslararası Sözleşmeler ya da Antlaşmalar	Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	1966	11. maddesi
		Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi	1979	14. maddesi
		Çocuk Hakları Sözleşmesi	1989	24. ve 27. maddeleri
		Cenevre Sözleşmeleri ve Protokolleri: Savaş Tutsaklarına Muamele ile ilgili Cenevre Sözleşmesi III ve Savaş Zamanında Sivillerin Korunması ile ilgili Sözleşme Cenevre Sözleşmesi IV	1949	29. maddesi 85. maddesi
		Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi İnsan Hakları ve Emniyetli İçme Suyu ve Sanitasyona Erişim İlke Kararı	2008	tüm maddeleri
	Esnek Hukuk Belgeleri	Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programı	1994	2. ilkesi
		Habitat Gündemi	1996	10. ilke
	Ülkelerin Anayasal Düzenlemeleri	1967 tarihli Uruguay (47. madde), 1996 tarihli Güney Afrika (27.1 Bölüm), 2005 tarihli taslak Honduras, 1967 tarihli Bolıvy (107. madde), 1972 tarihli Bangladeş (15. madde), 2005 tarihli taslak Kenya (65. ve 66. madde), 1996 tarihli Gambiya (216. madde), 1991 tarihli Moritanya (57. madde), 1994 tarihli Etiyopya (90. madde), 1996 tarihli Zambiya (112. madde), 1995 tarihli (Önsöz-XIV. madde), 2006 tarihli Demokratik Kongo Cumhuriyeti (48. madde), 1997 tarihli Eritrea (8. Madde) anayasaları		
	Özel Yasalar	Madagaskar (37. madde), 1974 tarihli Tanzanya (10. madde), 2005 tarihli Cezayir, 1995 tarihli Fas (86. madde), Endonezya (5. madde), 1997 tarihli Güney Afrika (3. Kısım), 2005 tarihli Moritanya (2. ve 37. maddeler), 2002 tarihli Angola, Mozambik (26. madde), 2002 tarihli Kenya, 1998 ve 1999 tarihli Bangladeş, 2001 ve 2007 tarihli Sri Lanka, 2003 tarihli Kazakistan (9. ve 90. maddeler), 2007 tarihli Paraguay, 2009 tarihli Peru, 1993 tarihli Şili (64. madde), 2007 tarihli Brezilya (43. madde) Belçika, Hollanda, İngiltere ve Fransa yasaları.		

		Belge Adı	Belge Yılı	Madde Numarası
Emniyetli İçme Suyu ve Sanitasyon Hakkı	Uluslararası Sözleşmeler ya da Antlaşmalar	Engelli Hakları Sözleşmesi	2006	28. madde
	Esnek Hukuk Belgeleri	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin Emniyetli İçme Suyu ve Sanitasyon Hakkı İlke Kararı	2011	tüm maddeler
		Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi İnsan Hakları ve Emniyetli İçme Suyuna ve Sanitasyona Erişim İlke Kararı	2010	tüm maddeler
		Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin Emniyetli İçme Suyuna ve Sanitasyona Erişim Hakkı İlke Kararı	2010	tüm maddeler
		Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Su ve Sanitasyon Hakkı İlke Kararı	2010	tüm maddeler
		Emniyetli İçme Suyuna ve Sanitasyona Erişimle İlgili İnsan Hakları Yükümlülükleri Konusunda Bağımsız Uzman Raporu	2009	tüm maddeler
		İnsan Hakları Konseyi İnsan Hakları ve Emniyetli İçme Suyu ve Sanitasyona Erişim İlke Kararı	2008	tüm maddeler
		Uluslararası insan hakları araçları altında emniyetli içme suyuna ve sanitasyona adil erişimle ilgili bağıntılı insan hakları yükümlülüklerinin kapsamı ve içeriği konusunda Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin Raporu	2007	tüm maddeler
		Birinci Asya-Pasifik Su Zirvesi'nde kabul edilen "Beppu'dan Mesaj"	2007	tüm maddeler

Kaynakça

- Altundis, Mesut (2006), "Anayasanın 90. Maddesinin Son Fıkrasına Eklenen Hükümle Birlikte Anayasa İle Yargı Denetimi Dışında Tutulan İşlemlere Karşı Yargı Yolu Açılabilir mi?", *Yasama*, Sayı: 2, Temmuz-Ağustos-Eylül, s. 75-91.
- Bezwada, Wilson (17 Mart 2009), "Sanitasyon Hakkına İşlerlik Kazandırılması Oturumu'nda Wilson Bezwada'nın Konuşması", *The 5th World Water Forum: Bridging Divides for Water (16-22 March 2009)*, İstanbul.
- Centre on Housing Rights and Evictions (2007), *Manual on the Right to Water and Sanitation: A Tool to Assist Policy Makers and Practitioners Develop Strategies for Implementing the Human Right to Water and Sanitation*, Switzerland.
- Çolakoğlu, Elif (2008), *Suya Erişim Bağlamında Su Güvenliği (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre) Anabilim Dalı, Ankara.
- Çolakoğlu, Elif (2009), "Güney Afrika Yüksek Mahkemesi'nin Su Hakkı Kararı", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Sayı: 18, No: 3.
- HRBA Portal, "Sanitation: A Human Rights Imperative", http://hrbaportal.org/wp-content/files/1237936103rwp_sanitation_eng_weba4_050808.pdf, (Erişim Tarihi: 25.04.2011).
- Human Rights Council, "Human rights and access to safe drinking water and sanitation (Resolution 7/22)", http://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_22.pdf, (Erişim Tarihi: 27.05.2011).
- Human Rights Council, "Human Rights and Access to Water (Decision 2/104)", http://www2.ohchr.org/english/issues/water/docs/HRC_decision2-104.pdf, (Erişim Tarihi: 27.05.2011).
- Khalfan, Ashfaq and Thorsten Kiefer (26 March 2008), *The Human Right to Water and Sanitation: Legal Basis, Practical Rationale and Definition*.
- Khalfan, Ashfaq, "UN Affirms the Right to Water and Sanitation as Legally Binding", <http://livewire.amnesty.org/2010/10/12/a-historic-step-as-un-affirms-the-right-to-water-and-sanitation-as-legally-binding/>, (Erişim Tarihi: 10.04.2011).
- RSCJINTERNATIONAL, "World Water Day-Water for Cities: Water and Cities Facts and Figures", <http://www.rscjinternational.org/en/our-presence-at-the-un/actions-for-justice/3089-world-day-of-social-justice-2011.html>, (Erişim Tarihi: 10.04.2011).
- Sav, Özden, "Su Hakkı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 68, s. 343-359.
- Soysal, Mümtaz (1996), "İnsan Haklarının Ulusal Düzeyde Korunması", *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri* (Yayıma Hazırlayan: Ioanna Kucuradi), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s. 113-115.
- The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2009), *The United Nations World Water Development Report 3: Water in a Changing World*.
- Türkiye Barolar Birliği (5 Kasım 2004), "Güney Dinç'in Konuşması", *İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerinin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması* (Anayasa, md. 90/son), Ankara: TBB-IHAUM Yayını 5, s.150-155.
- Türkiye Barolar Birliği (5 Kasım 2004), "Hüseyin Pazarıcı'nın Konuşması", *İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerinin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması* (Anayasa, md. 90/son), Ankara: TBB-IHAUM Yayını 5, s. 209-213.

Türkiye Barolar Birliği (5 Kasım 2004), “Mesut Gülmez’in Konuşması”, *İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerinin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması (Anayasa, md. 90/son)*, Ankara: TBB-IHAUM Yayını 5, s. 38-82.

UN General Assembly, “General Assembly Adopts Resolution Access to Clean Water, Sanitation”, <http://www.un.org/News/Press/docs/2010/ga10967.doc.htm>, (Erişim Tarihi: 27.05.2011).

UN General Assembly Human Right Council, “Annual Report Of The United Nations High Commissioner for Human Rights and Reports of The Office of The United Nations High Commissioner for Human Rights and the Secretary-General: Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the scope and content of the relevant human rights obligations related to equitable access to safe drinking water and sanitation under international human rights instruments”, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G07/136/55/PDF/G0713655.pdf?OpenElement>, (Erişim Tarihi: 27.05.2011).

UN General Assembly Human Right Council, “Promotion And Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including The Right to Development: Report of the independent expert on the issue of human rights obligations related to access to safe drinking water and sanitation, Catarina de Albuquerque”, [http://waterwiki.net/index.php/Report_of_the_Independent_Expert_on_the_issue_of_human_rights_obligations_related_to_access_to_safe_drinking_water_and_sanitation_\(2009\)](http://waterwiki.net/index.php/Report_of_the_Independent_Expert_on_the_issue_of_human_rights_obligations_related_to_access_to_safe_drinking_water_and_sanitation_(2009)), (Erişim Tarihi: 27.05.2011).

UNICEF and the World Health Organization (2009), *Diarrhoea: Why Children Are Still Dying And What Can Be Done*.

UNICEF, “Water, Sanitation and Hygiene”, (<http://www.unicef.org/wash/>), (Erişim Tarihi: 25.04.2011).

UNICEF & World Health Organization (2008), *Progress on Drinking Water and Sanitation: Special Focus on Sanitation*, Geneva: WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme for Water Supply and Sanitation.

United Nations Children’s Fund (2009), *Soap, Toilets and Taps: A Foundation for Healthy Children, How UNICEF Supports Water, Sanitation and Hygiene*, New York.

United Nations Treaty Collection, “15 . Convention on the Rights of Persons with Disabilities”, http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&lang=en, (Erişim Tarihi: 27.05.2011).

UN News Centre, “US Discriminates on Right to Safe Water and Sanitation, Says UN Expert”, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=37691&Cr=sanitation&Cr1>, (Erişim Tarihi: 10.04.2011).

WaterAid (18 Mart 2009), “Sanitasyon İle İlgili Üst Düzey Uzman Paneli”, *The 5th World Water Forum: Bridging Divides for Water (16-22 March 2009)*, İstanbul.

WaterAid, “Sanitation in Crisis”, http://www.wateraid.org/australia/about_us/newsroom/6857.asp, (Erişim Tarihi: 21.04.2011).

Water Rhapsody, “Water: Facts and Figures”, <http://www.eco-h2o.co.za/2010/11/13/water-facts-and-figures-2/>, (Erişim Tarihi: 10.04.2011).

World Health Organization, “Diarrhoeal disease”, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs330/en/index.html>, (Erişim Tarihi: 17.04.2011).

World Health Organization, “Facts and figures: Water, sanitation and hygiene links to health”, http://www.who.int/water_sanitation_health/publications/factsfigures04/en/, (Erişim Tarihi: 10.04.2011).

World Health Organization & UNICEF (2010), *Progress on Drinking Water and Sanitation: 2010 Update*, Geneva: WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme for Water Supply and Sanitation.

World Health Organization & UNICEF (2005), *Water for Life: Making It Happen*, WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme for Water Supply and Sanitation.

World Health Organization (2010), GLASS 2010 (UN-Water Global Annual Assessment of Sanitation and Drinking Water: Targeting Resources for Better Results).

Zarchin, Tomer, "Court Rules Water A Basic Human Right", <http://www.haaretz.com/print-edition/news/court-rules-water-a-basic-human-right-1.366194>, (Erişim Tarihi: 11.07.2011).